6.3 חומרי הקאה (emetics)

עבור אנשים צנומים, הוצאת עודפים ע"י הקאה עדיפה על פני שלשול, אם ההקאה קלה עבורם.
(Gruner, 1930, p. 480)

חומרי הקאה מושכים את העודפים מהמעיים מעלה לכיוון הקיבה, ואז מרחיקים אותם. הם גם מרגיעים את הראש (Gruner, 1930, p. 493). השימושים העיקריים בחומרי הקאה הם למניעה של קשיי עיכול ושיכרות לאחר אכילה או שתייה מופרזים; להרחקת ריר מהקיבה ולהרחקת עודפים מהראש.
(Paulus Aeginata via Gruner, 1930, p. 493)

חומרי הקאה גם משמשים לטיפול במחלות כרוניות אחדות, כגון מיימת (hydropsy), כִּפָּיוֹן (epilepsy), מלנכוליה (melancholy), שיגדון (gout) וסציאטיקה (sciatica). הקאה מוצלחת מלווה בתחושת הקלה, בתיאבון משופר, בנשימה קלה יותר ובדופק נורמלי.
(Gruner, 1930, p. 493)

לפני השימוש בחומרים משלשלים או בחומרי הקאה, יש להכין את הגוף ע"י דילול העודפים וע"י פתיחה והרחבה של מעברי היציאה. זה נעשה תוך שימת לב לדחף להתרוקן, כאשר הוא מתעורר, מבלי לדחותו (Gruner, 1930, p. 480).

כאשר הרופא נותן חומר הקאה לאדם שאינו מורגל בכך, עליו להתחיל את הטיפול עם חומר מתון ולעקוב אחר תגובת המטופל. אם מתגלים קשיים אבל הטיפול בלתי נמנע, על החולה להכין את עצמו ע"י הימנעות מפעילות גופנית, ע"י אכילת מזונות מרככים וע"י שתיית שמן עם יין (Gruner, 1930, p. 494).

אין ליטול חומרי הקאה במהלך החורף: הקיץ הוא העונה הטובה ביותר לשימוש בהם.
(Gruner, 1930, p. 444)

ערבוב חומרי הקאה עם תרופות משלשלות עשוי להיות שימושי הן במניעת הפרשתו של החומר המשלשל מהקיבה מוקדם מדי, והן בשילוב השפעותיהם - פינוי העודפים גם דרך הקאה וגם דרך הצואה (Gruner, 1930, p. 483).

בין מרשמי ההקאה שניתנו ע"י הרמב"ם:

צנונים (*Raphanus sativus*)
2 דירהמים בּוֹרקס
חצי רטל מי-דבש (*hydromel*)

על החולה לאכול תחילה צנונים ואז לשתות את תערובת הבורקס ומי הדבש.

אבל המקיאים אם נצטרך להם, יתחיל באכילת הצנון ויקח אחרי כן שני זוזים בורק עם כחצי ליטרא מי דבש. (רמב"ם, ת"ש, עמ' 33)

חומר הקאה חזק יותר:

שורש או גבעול יחנון (*Veratrum album*)
צנון (*Raphanus sativus*)
מי-דבש (*hydromel*)

הכנה ושימוש: ממלאים את הצנון בפיסות משורש או מגבעול של היחנון למשך יום ולילה. אחר כך מסלקים את היחנון. החולה צריך לאכול את הצנון ולשתות את מי הדבש (יחד), ואז הוא יקיא.

אחר חזק: יקח מחתכות מן הכרבק הלבן ומעציו ויניע אותם הצנון וישתה עליו מים ודבש ויקיא. (רמב"ם, ת"ש, עמ' 33)

לטיהור חלל הקיבה מעודפים:

2-3 צנונים לבנים מקולפים (*Raphanus sativus*)
1 אונקיה שבת ריחני - 'שמיר' (*Anethum graveolens*)
1 רטל מים
2-3 אונקיות דבש דבורים
1 אונקיה או יותר חומץ בן יין חומצי מאוד

הכנה ושימוש: מבשלים את השבת הריחני במים; מוסיפים צנונים חתוכים לגודל אגוז לוז, דבש וחומץ, ומשאירים ללילה שלם. מעט לפני זמן ארוחת הצהריים, על החולה לאכול מצייה (קרקר) יחד עם מזונות המעודדים הקאה, כגון דג מלוח, מלונים, משמשים, צנונים, בצל, כְּרַשָּׁה, דבש, מרק פול (*Vicia faba*) כתוש, ומרק שעורים עם הקליפות. עליו לאכול לשובע, להמתין עד אשר הקיבה מתחילה להטריד אותו, לחבוש את עיניו, לכרוך את בטנו מתחת לקו הקיבה, לשתות את התרופה כאשר היא פושרת, להמתין מעט, ולהקיא הכול.

ואם יקל עליכם הקיא, תעשוהו כמנהג והדרך הידוע אצלנו לנקות חלל האסטומכא ולהוציא ממנה הנוסף הזה. שהיא זאת: יקח מגוף הצנון הלבן שני צנונות או שלשה, יחתכם כשיעור הלוזים וירתיח אוקיא שבת בליטרה מים, וישליך הכל על הצנון המחותך עם שנים אוקיאות דבש דבורים ואוקיא חומץ יין חזק או יותר, כפי חזקו, ויניח הכל לילה. ובבקר יאכל מה שיעורר להקיא קודם המנהג מעט לחם מצה במטעמים משתנים מן הדגים מלוחים, והמורייס, והאבטיחים, והברקוק, אם הוא בזמנם, והצנון, והבצל, והחציר, והדבש, ותבשיל הפולים הגריסין, ותבשיל השעורים בפסלתו. אלה כלם או כיוצא בהם מן המאכלים המשתנים, המעוררים קיא, ויתמלא מן המאכל ויתעכב מעט, ויקיא הכל ממקום גבוה, ולא ישאר מאומה באסטומכתו, ויהיה זה בחצי היום. (רמב"ם, ת"ש, עמ' 20)

המרשם הבא של הרמב"ם מיועד לאנשים אשר מסיבה כלשהי לא מסוגלים להשתמש בחומרי הקאה. הם ינקו ריר מהקיבה שלהם בעזרת תרופות חומציות שונות:

חבושים (*Cydonia oblonga*)
מעט חומציים ועפיצים (*astringent*)
1/2 רטל חומץ בן יין
4 רטלים (סה"כ) סוכר ודבש מקופה
1 דירהם פלפל לבן (*Piper nigrum*)
2 דירהמים זנגביל (*Zingiber officinale*)

הכנה: מבשלים את החבושים במים ומצמצמים עד שנשארת מחצית מכמות המים המקורית. מערבבים כמות של 1 רטל ממים אלו עם חומץ בן יין, סוכר ודבש מקופה ומחממים על אש קטנה. מוסיפים פלפל לבן וזנגביל.

ומצאתיו מנקה האסטומכה מן הבלגם, וימרק המסך טוב, וכמו כן הסכנג'בין בחבושים, או האלים והחבושים בהתמדה. ואחרי ימים מעטים מועיל להטיב העכולים ולנקות האסטומכא מן הבלגם, וזה מעשהו: תקח מן החבושים הטובים מעטי החבישה, שיש בהם קריסות מועט, ותבשלם עד שיחסר החצי, ותסיר קצפם, ותקח מהם אחר כן ליטרא אחת, וחומץ יין חצי ליטרא, ומן הסוכר והדבש מוסר קצפו ד' ליטרין, ישפות הכל על השרפה, וישים בו מן הפלפל הלבן זוז, ומן הזנג'ביל ב' זוזים. כי השעור הזה לא יתחיב לקוץ בטעמו, ותוסיף מהם לפי הקרורות המזג והארצות. (רמב"ם, ת"ש, עמ' 21)

6.4 חומרים משתנים

באדם בריא ניתן להרחיק עודפים, בעיקר שאריות מתהליך העיכול בכבד, גם באמצעות דרכי השתן. הרמב"ם מביא מדברי גלנוס: עצירת [= החזקת] הצואה או השתן מסוכנת, שכן היא עלולה לגרום לעליית אדים למוח ולקלקול הליחות; לריקבון; לקשיי עיכול; ובאופן כללי - למחלות חמורות.

ודע, כי אין דבר מזיק יותר בהנהגת הבריאות ולהביא התחלואים מעצירת שני המותרות בכונת הטבע. וכבר ביאר גאלינוס, שהרעי ישוב בהתגוללות בתוך הרוח, ויפסיד הליחות כלם בהעלות עשנו אל המוח, ויפיץ כל הרוחות ויהיה סבה להתחלת עפושים והפסד עכולים ולהתחלת חליים גדולים. וכמו כן יתחדש מעוצר השתן. (רמב"ם, ת"ש, עמ' 19)

בימי הביניים ייחסו חשיבות לנטילת חומרים משתנים, כרפואה מונעת וכטיפול רפואי, והומלץ לבצע זאת במיוחד באביב ובקיץ.
(Gruner, 1930, p. 443)

אבן סינא, ב"הקאנון של הרפואה", מציין את צמחי המרפא הבאים כתרופות משתנות, כצמח נפרד או בתערובת צמחים:
(Kitab al-Qanun, ספר II)

כַּמְנוֹן האניס (*Pimpinella anisum*)
אספרגוס (*Asparagus officinalis*)
ריחָן (*Ocimum basilicum*)
כרפס ריחני (*Apium graveolens*)
שֶׁמֶר (*Foeniculum vulgare*)
חסה (*Lactuca sativa*)
פטרוזיליה (*Petroselinum sativum*)
זרעי אורן [צנוברים] (*Pinus spp.*)
בן-חרדל (*Eruca sativa*)
פיגם ריחני (*Ruta graveolens*)
לענת האבסינת (*Artemisia absinthium*)